

8 червня виповнюється 200 років від дня народження видатного німецького композитора Роберта Шумана (1810 – 1856). Пропонована стаття розкриває цікаві аспекти взаємодії мистецтв в українській літературі та її інтеграції в європейську культуру.

Ірина Щукіна

УДК 821.161.2.09

ВІРШ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “У ПУТЬ! (НА МОТИВ ШУМАНА)” – ТВІР ВІДОМІЙ І НЕЗНАНИЙ

Розглянуто передумови написання поезії, проаналізовано відповідність її тексту музиці “Wanderlied” Роберта Шумана, пропонується музична версія твору “У путь!” (музика Р. Шумана, слова Лесі Українки).

Ключові слова: Р. Шуман, “Wanderlied”, музична версія.

Iryna Schukina. Lesia Ukrainka's poem “Take the Road! (To the Tune by Schumann)”: A work both well-known and obscure

The paper explores the circumstances of the poem's creation as well as its affinity to Robert Schumann's “Wanderlied”, thereby proposing a possible musical treatment of the text.

Key words: R. Schumann, “Wanderlied”, musical treatment.

Історія людства зберігає багато імен митців, що своєю глибиною та масштабністю думки, мудрістю серця здобули непомеркнуту славу. Загадковий і втаємничений процес їхньої творчості завжди викликав зацікавлення дослідників. Хоча вірш Лесі Українки “У путь!” не зараховують до шедеврів, проте він став предметом нашого вивчення насамперед тому, що відкрив шлях до пізнання особливої грані творчого процесу письменниці, пов'язаної з музикою.

Твір має цікавий підзаголовок “На мотив Шумана” та примітку: “Wanderlied. Schumann. Pianoforte – Album”. Їх зазначено рукою поетеси в чистовому автографі збірки “На крилах пісень” [2, 61]. Проте ці зауваги ми не знайдемо в кожному з видань її творів. Приміром, повна назва вірша з підзаголовком та приміткою наявна у збірці “На крилах пісень” 1893 р., проте відсутня у збірникові поезій Лесі Українки 1904 р., а також у виданнях Книгоспілки (1923–1925 і 1927–1930 рр.) та у тритомнику Держлітвидаву (1937–1939). У зібранні творів Лесі Українки у п'яти томах (1951 – 1956) повна назва з приміткою з'являється знову, у десятитомному виданні (1963 – 1965) є підзаголовок, проте подаються лише перші два слова примітки, і з невідомих міркувань в останньому зібранні творів письменниці у дванадцяти томах (1975–1979) авторські зауваги зникають.

Безсумнівно, що посилання на музичний твір для авторки було дуже важливим. Цей намір виник не одразу. За характером почерку й кольором чорнила видно, що примітка “Wanderlied...” зроблена пізніше: імпульс від музичного враження не тільки не розчинився у творчому процесі, а й не зник із часом. Тому вказівка на джерело натхнення була винесена до друку.

Свідчення про те, що Леся Українка особливо цікавилась доробком Роберта Шумана, грала його твори в різні періоди життя, знаходимо у спогадах сучасників: Н. Гамбарашвілі [13, 166], І. Косач-Борисової [6, 3], А. Шимановського [5, 11] та ін., а також у її листах та творах. Naturі поетеси була близькою глибоко лірична й полум'яна, емоційно відкрита й тонка музика композитора.

З огляду на це наведемо кілька прикладів, передусім біографічних. Запрошуючи О. Кобилянську на гостину до Зеленого Гаю, Леся Українка писала:

“...Будемо читати, розмовляти, я буду Вам грати Шумана і Шопена, яких Ви, здається, дуже любите” [17, 133].

У книжці Г. Кисельова наведено дуже цікавий факт, пов'язаний із першою зустріччю поетеси зі своїм майбутнім чоловіком: “За згадкою Квітки, Лариса Петрівна заграла тоді “Warum?” Шумана” [5, 33].

Музика Р. Шумана “звучить” й у творах письменниці. Один із найкращих романсів композитора на слова Г. Гейне “Ich grolle nicht” (із циклу “Любов поета”) виконує роль лейтмотиву в нарисі Лесі Українки “Голосні струни”. Його музичний образ стає провідним засобом у розкритті психології героїні. Це свідчить про здатність поетеси відчувати неосяжність музичного світу Р. Шумана й уміння за його допомогою писати художні твори особливого наповнення: свою маленьку роль відіграли високі вібрації від переживання автором надзвичайно яскравого музичного враження.

Доречно буде тут навести слова відомого диригента Шарля Мюнша: “Музика – це мистецтво, що висловлює невимовне. Вона далеко виходить за межі того, що доступне словам і досягається розумом. Її сфера – це непідвладна контролю й відчуттям сфера підсвідомого” [10, 18].

Говорячи про суголосність музики Р. Шумана світовідчуттю Лесі Українки, важко не помітити очевидні паралелі й у життєписах митців.

Цікавлячись особистістю Шумана та його творчістю, Леся Українка могла ознайомитись із біографією музиканта [1; 4; 14; 24; 28; 30], із його літературною й епістолярною спадщиною, із рецензіями на концерти, де звучала його музика. Р. Шуман, постать широко відома в музичному світі, 1844 року супроводжував дружину, талановиту піаністку Клару Вік, у концертному турне до Петербурга й Москви, що, поза сумнівом, привернуло особливу увагу музичних критиків і сприяло популяризації його творчості на теренах Російської імперії. Спроба композитора через кілька років покінчити життя самогубством і швидка його смерть (1856 р.) “підігрили” інтерес шанувальників. Його твори широко видавалися, звучали в концертних залах та у приватних салонах; 1875 року побачила світ збірка статей Шумана “Про музику і музикантів” [див.: 26], що набула значної популярності; 1885 – 1886 року надруковано перше видання його листів [25; 27].

Як відомо, цей блискучий піаніст, прагнучи досягти неперевершених висот віртуозного володіння фортепіано, вдався до ризикованого експерименту: намагаючись прискорити досягнення повної незалежності пальців один від одного, “він підвішував третій палець петлею і грав тільки іншими чотирма”; проте сумний результат цих вправ “мав для мистецтва ту добру сторону, що з того часу Шуман присвятив себе виключно композиції” [12, 1461].

Не здійснилася також мрія Лесі Українки стати піаністкою: “Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що “натура утяла мені кепський жарт”...” [16, 65]. Стала на перешкоді операція на враженій туберкульозом руці.

Тяжко переживаючи “розлуку з фортепіано”, Р. Шуман писав вірші. У 24-літньому віці разом із друзями й учителем Ф. Віком він заснував у Лейпцигу “Новий музичний журнал” і протягом 10 років був його головним редактором й автором близько 200 статей. На сторінках журналу молодь порушувала актуальні питання боротьби проти задушливої атмосфери міщанства, консерватизму та схематизму освіти й музичного мистецтва, його поверховості й порожньої віртуозності. Публіцистика Шумана, як і музика, була бурхливою, сміливою, схвильованою...

Потяг до музичної діяльності Лесі Українки також реалізовувала в художніх текстах, а вісімнадцятилітньою ввійшла до літературного гуртка “Плеяда”. “У

кожну епоху діє свій союз споріднених душ. Зімкніть щільніше ряди, ви, що належите до нього, щоб правда мистецтва сяjala ще яскравіше, втішаючи світ і даруючи йому щастя”, – писав Р. Шуман у своїй останній статті, що мала символічну назву “Нові путі” [19, 83].

У творчому зеніті Р. Шуман і Леся Українка шукали самовираження в жанрах, пов’язаних із драматургією, не стояли осторонь проблем сучасного їм театру. Не заглиблюючись у тему, скажемо лише, що, прагнучи уникнути недосконалостей опери, Шуман звернувся до жанру ораторії; і Леся Українку непокоїла “вічна трагедія авторів”, що пишуть для театру: перетворення їхнього задуму, “мрії”, – в бутафорію” [18, 399], а в її доробку знаходимо чимало так званих “драм до читання”.

Наполегливість, із якою Р. Шуман ішов до свого покликання, вражала: “Усе моє життя було двадцятилітньою боротьбою між поезією і прозою, <...> між музикою і юриспруденцією”, – писав композитор [20, 114]¹.

Навіть якщо життєвий приклад Шумана й додавав Лесі Українці сили для протистояння, то корені її любові до музики композитора – у спорідненості душ, психотипів, яку поетеса, митець надзвичайно тонкої організації, безперечно, відчувала. На думку С. Михиди, “мемуари дають підстави говорити про наявність у психоструктурі письменниці рис, як мінімум двох типів: холеричного і меланхолічного, які, у свою чергу, належать до полярних екстравертного та інтровертного. Ситуація для психології нестандартна” [7, 108]. Стаття Б. Штейнпресса про Р. Шумана завершується словами, що дають аналогічну характеристику: “...Скінчилося тривожне життя музиканта з “подвійною натурою” – поривчастого Флорестана і меланхолійного Евзебіуса”² [19, 87].

Мабуть, не випадково й Леся Українка, і Р. Шуман дуже любили поезію Г. Гейне. У період роботи над перекладами з “Книги пісень” (1888 – 1890) поетеса вивчала доробок різних композиторів, що зверталися до творчості Г. Гейне. Серед її автографів, що зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, є список музичних творів на слова поета, складений німецькою мовою, у якому вказані романси й пісні Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона, П. Чайковського, В. Гартвельда; але найширше в ньому представлені саме композиції Р. Шумана: 31 із 40 [див.: 3]. Цілком логічно припустити, що під час пошуків музичних інтерпретацій поезій Г. Гейне до рук Лесі Українки потрапили ноти твору Р. Шумана “Wanderlied”, на мотив якого вона й написала поезію “У путь!”.

Дата створення поезії в автографі не зазначена. Існує думка, що вірш був написаний безпосередньо перед поїздкою до Відня на операцію, як думали тоді Косачі, у січні 1891, точніше, до 19 січня, коли Леся Українка разом із мамою вирушила в путь [9, 65-66]. Проте поезія могла народитися й раніше, бо, починаючи з весни 1890 р., у листах поетеси звучить тема невідворотності операції, і виникненню відчуття рубікону могло послужити, скажімо, конкретне визначення дати поїздки й місця лікування або одержання повідомлення з клініки чи подача документів на оформлення візи тощо.

Л. Мірошниченко переконливо пропонує іншу орієнтовну дату написання вірша: до 1889 р. включно [8, 187-188]. Але в цьому випадку нам не вдається пов’язати його створення з подіями, що відбувалися в той час у житті поетеси. Можливо, все складніше...

Яке ж мистецьке враження збудило творчий акт? Леся Українка вказує у примітці: “Wanderlied. Schumann. Pianoforte – Album” (“Пісня мандрівника.

¹ Батьки Р. Шумана дотримувалися традиційних на той час переконань щодо неprestижності професії музиканта й добилися того, щоб син здобув юридичну освіту.

² Флорестан і Евзебій – імена, якими Р. Шуман підписував свої статті в “Новому музичному журналі”, а також образи його знаменитого циклу фортепіанних п’єс “Карнавал”.

Шуман. *Фортепіанний альбом*". – *І.Щ.*). Любов Лесі Українки до фортепіанної музики, глибина самоспостережень письменниці стверджують вагомість такого посилання; у працях Г. Кисельова [5, 3] і Л. Яросевич [23, 65], дослідників, які ґрунтовно вивчали тему "Леся Українка і музика", знаходимо думку, що поезія "У путь!" нав'язана враженнями від фортепіанної п'єси Шумана та перекладеної для фортепіано п'єси відповідно.

У доробку Р. Шумана [29, 854-863] лише один твір має назву "Wanderlied", і він входить до *циклу пісень для голосу в супроводі фортепіано* "Дванадцять віршів Юстінуса Кернера", ор. 35, № 3 [29, 859].

Як пояснити посилання поетеси? Можна припустити, що вона знайомилася з п'єсою Шумана, перекладеною для фортепіано іншим автором. Але такої віднайти не вдалося. У пошуках відповідності тексту поезії Лесі Українки музиці пісні Шумана це припущення фактично зникло. Її текст можна вписати в куплетну форму пісні, мова про це йтиме пізніше. До того ж важко уявити, щоб фортепіанна версія вокального твору абсолютно точно повторювала його куплетну форму: коли зникає носій інформації – текст, зникає й потреба наслідувати його структуру, з'являється можливість пофантазувати "на тему", у таких випадках часто використовується форма варіацій. До речі, варіації Леся Українка не любила [16, 124].

Інша версія пояснення вказівки поетеси на фортепіанний твір. У листі до матері від 6 липня 1889 р. Леся Українка писала: "Дякую тобі за ноти. Сьогодні з їх грала. Грала "Matrosenlied" але не дуже добре, бо фортепіано поганеньке і я до нього не звикла" [16, 32]. Згаданий твір – "Пісня матросів" – п'єса (№ 37) зі збірника творів Р. Шумана *для фортепіано у дві руки* "Album für die Jugend" ("Альбому для молоді"), ор. 68. Усього до альбому входить 43 п'єси, з них 15 названі автором саме "піснями", що могло сприяти психологічному поєднанню пісень на тексти Ю. Кернера й цих пісень із фортепіанного альбому.

Крім того, у цей період поетеса познайомилася із численними музичними творами на тексти Г. Гейне (як уже згадувалося), і, можливо, через це вона припустилася помилки.

Отже, маємо ноти *вокального* твору Р. Шумана, назва якого вказана Лесею Українкою в посиланні.

Чи стала поезія "У путь!" лише зафіксованим враженням від музичного твору? чи це була спроба написати власний текст на музику композитора? чи прагнення перевтілитися в митця, який створив поетичну основу й до неї музику "на мотив Шумана"³?

До практики написання тексту для вже створеної композитором музики письменниця зверталася лише раз (1887 р.). К. Квітка згадував: "Леся часто з досадою, хоча і скритою в гумористичному тоні, згадувала, як вона в ранній молодості мусила написати по вказівках Лисенка текст до "Жалібного маршу", якого музика була написана раніше. Вказівки були настільки детальні, що, наприклад, до такої ноти треба було приточити склад з голосною "о", а на другий – з іншою суголосною і т. д. Казала, що вірш вийшов дуже поганий, <...> що то тільки дуже молодю і з незвичайної поваги до Лисенка вона згодилась на сю роботу. Казала, що взагалі *vers d'occasion* (вірш із нагоди, для випадку. – *І.Щ.*) не вмів писати" [13, 242].

³ У спогадах про Лесею Українку натрапляємо на згадки про те, що вона мала композиторський хист. Приміром, О. Косач-Кривинюк писала: "... Леся страшенно любила музику, була до неї дуже здатна, здатна навіть до композиторства, бо часто грала свої власні, дуже хороші, імпровізацій-композиції <...>" [13, 47-48].

У роботі з піснею Р. Шумана вона мала безумовну творчу свободу, та й досвід роботи над хором М. Лисенка став їй у пригоді.

Звернімося безпосередньо до “Wanderlied” Р.Шумана, оп. 35, № 3. Ця пісня не набула популярності, а нотне видання, яке ми аналізуємо, належить до рідкісних. До того ж, зауважимо, нотами саме цього накладу могла послуговуватися й Леся Українка. Твір був підписаний до друку 6 червня 1887 р. й надрукований у першій у Росії “Паровой скоропечатне нотъ въ Москве” відомого видавця Петра Юргенсона, номерний знак видання – 12209 (рік видання встановити не вдалося: у Повному каталозі видань П. Юргенсона [11, 101] ці відомості відсутні, за традиціями видавництва, вони не вказувалися й на обкладинці).

Вокальний цикл із дванадцяти пісень написаний Р. Шуманом 1840 року (опублікований 1841) на вірші маловідомого німецького автора Юстінуса Кернера. Про його поезії композитор писав: “Вірші Кернера, що більш за все полонили мене своєю таємничою, неземною силою, яка часто виявляється у віршах Гете і в Жан-Поля, уперше навели мене на думку випробувати свої слабкі сили; бо в цих поезіях кожне слово – музика сфер, яку можна виразити лише за допомогою нот” [20, 48].

Великі настроєві розбіжності між російським перекладом вірша Ю. Кернера “Пѣснь туриста”, уміщеним у нотному виданні П. Юргенсона, і текстом поезії Лесі Українки “У путь!”, а також наведений вислів Р. Шумана про магнетизм і витончену музичальність віршів Ю. Кернера, спонукали до того, щоби звернутися до першоджерела німецькою мовою. Гадаємо, саме твір Шумана – Кернера розбудив у душі поетеси енергію й надихнув на створення власного вірша. Хоча й невдалий переклад міг викликати хвилю обурення за руйнацію задуму Шумана і сприяти появі вірша Лесі Українки. Тож звернімося до поетичних текстів.

Пропонуємо підрядковий переклад вірша Ю. Кернера, здійснений Лідією Ярв⁴:

“WANDERLIED” “ПІСНЯ МАНДРІВНИКА”

*Wohlauf! noch getrunken den funkelnden Wein!
Ade nun, ihr Lieben! geschieden muß sein.
Ade nun, ihr Berge, du väterlich' Haus!
Es treibt in die Ferne mich mächtig hinaus.*

Так за здоров'я! Вип'ємо ще ігристого вина!
І прощайте, мої дорогі! Розлучитися прийшов нам час.
Прощайте ви, гори, і ти, батьківський дім!
Щось нездоланно манить мене в далечинь.

*Die Sonne, sie bleibt am Himmel nicht stehn,
Es treibt sie, durch Länder und Meere zu gehn.
Die Woge nicht haftet am einsamen Strand,
Die Stürme, sie brausen mit Macht durch das Land.*

Адже сонце не стоїть у небі нерухомо,
Щось жене його над суходолом і морями.
Хвиля не залишається лежати біля самотнього берега,
І буревії з силою мчать над землею.

⁴ Колишня викладачка німецької мови у вищому навчальному закладі.

*Mit eilenden Wolken der Vogel dort zieht
Und singt in der Ferne ein heimatlich' Lied,
So treibt es den Burschen durch Wälder und Feld,
Zu gleich der Mutter, der wandernden Welt.*

Онде з хмарами, що біжать, летить пташка,
Вона співає там, в далині, рідну пісню,
Отак мандрує юнак лісами і полями
Свого материнського світу, який також не стоїть на місці.

*Da grüßen ihn Vögel bekannt überm Meer,
Sie flogen von Fluren der Heimat hierher;
Da duften die Blumen vertraulich um ihn,
Sie trieben vom Lande die Lüfte dahin.*

Там вітають його знайомі пташки над морем,
Вони прилетіли сюди з нив і лугів його батьківщини;
Там його оточують рідні запахи квітів,
Їх принесли туди вітри з рідного краю.

*Die Vögel, die kennen sein väterlich' Haus,
Die Blumen, die pflanzt er der Liebe zum Strauß,
Und Liebe, die folgt ihm, sie geht ihm zur Hand:
So wird ihm zur Heimt das ferneste Land.*

Пташки, які знають його батьківський дім,
Квіти, які він саджає для букету коханий,
І любов, що супроводжує і допомагає йому,
Перетворюють на батьківщину найвіддаленішу країну.

“ПЕСНЯ ТУРИСТА” –

російський переклад вірша Ю. Кернера (автор невідомий³):

Наполним еще раз вином наш бокал!
Прости, край родной!.. Час разлуки настал.
Простите вы, горы, прости, отчий кров!
Покину я вас для чужих берегов!

И солнце на небе далеком горя,
Обходит все страны земли и моря!
Волнам у своих берегов не уснуть,
Их бури вздымают и мчат в дальний путь!

Бегут над землей облака высоко,
И с песнею птичка летит далеко...

Жизнь мира движения всюду полна,
И юношу манит чужая страна!

Он встретит там птичек знакомых, оне
Такие же гости в чужой стороне!
Цветами украсит свой дальний приют,
Они аромат вокруг себя разольют...

Те птички видали его отчий кров!
Он свяжет букет из роскошных цветов,
Взлелеянных им для прекрасной своей...
И станет чужбина отчизны милей!

³ На жаль, автора російського перекладу встановити не вдалося з кількох причин: утрачена обкладинка нотного видання, яке стало предметом аналізу (Р. Шуман. Wanderlied (П'єсьня туриста). Оп. 35, № 3. – М., П. Юргенсон, [1887]); у каталозі видань П. Юргенсона не вказується ні автор оригінального тексту, ні перекладач [див.: 11]; у виданні 1964 р., де вміщено дещо змінений текст того ж перекладача, він також зарахований до категорії невідомих [21, 35].

ЛЕСЯ УКРАЇНКА. У ПУТЬ! (НА МОТИВ ШУМАНА)

Хвилини йдуть,
Пора у путь!
Прощай, рідний краю!
Вже хутко я піду.
Тут долі не маю, –
На чужині знайду.

Шукатиму долі в далекій стороні!
Вперед! прагну волі, у світ пора мені!
Бо літа не ждуть...
Пора мені в путь!

Прощай, товариство, родино-рідна!
Прощай, моя люба дружино смутна!
Я, може, навіки іду в чужий край...
Прощай, – добрим словом мене
спогадай!
Я йду, тверда звага
Веде мене на шлях,
У серці одвага,
Хоч сльози на очах...

В далекій чужині
Я сили наберусь
Служити країні,
Або – не вернусь...
Я все покидаю: садочки рясні,
І темні діброви, і ниви ясні;
З собою несучи я лиш рідні пісні.

Пора у путь,
Хвилини йдуть!...
Шумлять на прощання
Зелені луги,
Летять розставання
Хвилини дорогі!...
Хоч тяжко країну
Рідную покидать,
Я йду на чужину,
Я мушу поспішати.

Далекая путь,
А літа не ждуть!⁶ [2, 61-62]

Текст Лесі Українки суттєво відрізняється від наведених перекладів, отже, вона не здійснила переспів першоджерела, а написала власний твір “на мотив” Ю. Кернера. У ньому відчутний вплив української ментальності та пісенного фольклору, живуть характерні для творів Лесі Українки незламний дух, воля, рішучість, високий патріотизм, любов до рідного краю разом із нездоланною тугою.

Наступне питання, яке виникло за наявності нотного видання: чи можна покласти поезію Лесі Українки на музику Р. Шумана?

Одразу стало зрозуміло, що ідеального поєднання тексту й мелодії немає. Це зумовлено передусім різною структурою поетичних текстів: Ю. Кернера, до якого Р. Шуман писав свою музику і, таким чином, зумовив її побудову, і Лесі Українки. У першому випадку – це 5 строф, у кожній по 4 довгі рядки (наприкінці пісні повторюється перша строфа); у другому – 8 строф, які мають від 2 до 10 рядків різної довжини, тобто вони містять і різну кількість складів. Зауважмо, що такої строкатої архітекtonіки не має жоден твір першої збірки “На крилах пісень”.

Пропонуємо нашу версію пісні Р. Шумана з текстом Лесі Українки й коментар із деякими спостереженнями й поясненнями щодо особливостей роботи над нею [Див.: Додаток. Музична версія твору “У путь!” (музика Р. Шумана, слова Лесі Українки) за вид.: 22]. Для зручності порівняльного аналізу та виконання вокальна партія з текстом Лесі Українки подається над вокальною партією оригіналу.

Найперша проблема, яка виникла: у деяких строфах (1, 2, 5, 6) тексту виявилось менше, ніж того потребувала мелодія. Для її подолання було застосовано такий прийом, як повтор останніх двох рядків (або останнього рядка), що доволі часто зустрічається у вокальних творах.

Друга проблема полягала в розподіленні складів до звуків мелодії. Традиційно на кожен голосний звук має припадати один звук мелодії, у деяких випадках голосний може розспівуватись на кілька звуків; мелодія вокалізу, наприклад,

⁴ Останній рядок закреслений, замість нього текст: “Хвилини не ждуть!”. Зміну, внесену Оленою Пчілкою [13, 482], відновлюємо за автографом.

чи віртуозний вокальний пасаж може повністю співатися на одному голосному звукові, але не навпаки. Крім того, необхідною вимогою є збереження метроритмічних особливостей як мелодії, так і тексту при їх накладанні одне на одного. У пропонованій версії (музика Шумана з текстом Лесі Українки) трапляються незначні відмінності у групуванні нот порівняно з оригіналом (музика Шумана з текстом Ю. Кернера) – усі вони в “Додатку” позначені пунктиром. У чотирьох випадках, щоб уникнути порушення традиційних вимог симбіозу слова й музики, ми вдалися до повтору того самого звуку, коли на нього припадає по два склади.

У початкових трьох куплетах (уживаємо саме цей термін, бо мова йде про пісню) можна простежити динаміку опанування задумом композитора. На початку першого – очевидні вияви “фортепіанного” мислення: поетеса не йде за вокальною партією, а розспівує склади відповідно до злігованих нот у фортепіано. У другому ж куплеті ніби відбувається процес подолання цієї залежності, проте з надмірною старанністю; авторка не дотримується ліг узагалі, навіть шуманівських. Третій куплет бездоганний, слово точно відповідає музиці, схоже, для цього навіть змінено наголос: “родино-рідна”. Якщо в перших двох куплетах необхідно було повторити по два останні віршовані рядки кожної строфи, то у третьому маємо строфу із чотирма “широкоформатними” рядками, і повтор не потрібен.

У ліричній середині виникли нові проблеми. Для того, щоб “наповнити” 8-тактовий період текстом наступної четвертої строфи, треба було би двічі повторити 4 короткі рядки, що виглядало б дивним; окрім того, далі за текстом додавалися б і ритмічні неузгодженості. Тому вирішено було після третьої строфи поставити шосту, порядок наступних збережений. Здається, що така послідовність забезпечує й органічне настроєве поєднання музики і слова. Особливо це помітно в завершальному епізоді середнього розділу (“В далекій чужині / Я сили наберусь...”), де з’являється низка *ritardando* (*im.* – поступово уповільнюючи): гама тяжких думок і почуттів охопила героя, згасає впевненість і відповідно темп. Як і в першоджерелі німецькою, ми вдалися до повтору останньої фрази (“Служити країні, / Або – не вернусь...”), що зупиняє рух перед поверненням до активного дієвого настрою (Темпо I)⁵.

На нашу думку, *ritardando* в пісні Шумана, поєднані з поезією Лесі Українки, набувають особливої ролі. У них можна побачити віддзеркалення стану душі поетеси, що збиралася в незвідану путь: дівчину опановують миті сумніву, жалю, туги, усвідомлення реалій, які відмітаються наступними фразами, сповненими непохитності свідомого вибору, що, власне, і “запрограмовано” вже в назві твору – “У путь!”.

Темпо I (реприза) – повернення до початкового музичного матеріалу. В оригіналі композитор дублює першу строфу вірша Ю. Кернера. У нашій музичній версії вдаватися до такого прийому немає потреби: у тексті Лесі Українки ще є 7 і 8 строфи (12 рядків). Ідучи за музичною формою, поетеса також створює “репризу”, але вона не буквальна. Це натяк на повтор першої строфи, текст суттєво змінено й доповнено (замість 6 рядків – 10). Якщо в першому куплеті виникала проблема через замалий текст, і ми вдавалися до повтору останніх двох рядків, то як же бути в цьому випадку? Усе вирішила музика: у Шумана останній поетичний рядок (“Es treibt in die Ferne mich mächtig hinaus”) звучить двічі, тобто додається ще два такти мелодії; такого розміру репризи якраз вистачає для тексту передостанньої строфи Лесі Українки. Складно повірити, що це випадковий збіг обставин.

⁵ У виданні, яке використовуємо для аналізу, темп (характер) виконання не вказаний. В інших зустрічаємо вказівки автора: *Sehr lebhaft* (*нім.*) – досить жваво (Р.Шуман подавав музичні терміни не італійською, а рідною, німецькою), а також редакторів: *Vivace* (*ім.*) – жваво, *Vivacissimo* (*ім.*) – дуже жваво. Указівки редакторів, особливо остання, на наш погляд, не відповідають задуму композитора.

Однак для заключних двох рядків поезії Лесі Українки: “Далекая путь, / А літа не ждуть!” (маємо на увазі перекреслений рядок в автографі Лесі Українки [2, 62], відновлений у виданні її творів у п’яти томах), котрі звучать як висновок, ствердження наміру, “не вистачає” мелодії Шумана: вокальна партія скінчилась. Який вихід? У фортепіано луною звучить фінальна фраза вокальної партії, до якої ідеально підходять ці рядки. Тож пропонуємо продублювати два такти мелодії з акомпанементу для вокаліста.

За нашою музичною версією твір завершує соло фортепіано, побудоване на новому тематичному матеріалі (сім останніх тактів).

Змінений Оленою Пчілкою в першому виданні “На крилах пісень” кінець поезії (“Далекая путь, / Хвилини не ждуть!”) не відповідає вимогам побудови музичної фрази. Цей штрих дає життя думці, що Леся Українка писала “У путь!” саме за цим твором Шумана, бо навіть таке, зовсім незначне, втручання призводить до дисбалансу музики і поетичного тексту. Проте такий нюанс не може бути беззаперечним доказом.

У підсумку зауважмо: запропонована версія пісні Р. Шумана з текстом поезії Лесі Українки не претендує на роль єдино можливого досконалого варіанта. Це лише спроба наблизитись до розуміння творчого процесу виняткової особистості і прагнення дати змогу шанувальникам ознайомитись іще з одним музичним твором на слова Лесі Українки, унікальним випадком у її творчості, коли вона сама обрала музику до своєї поезії. Більше того – з великою мірою вірогідності наблизилась до музики улюбленого композитора.

Може бути, що поетеса й не ставила собі завдання скласти текст на музику Р. Шумана, а, маючи чудову музичну пам’ять, справді писала “на мотив Шумана”. Якщо ж це був цілеспрямований задум, то зважимося сказати, що Леся Українка, надзвичайно вимогливий поет і музикант, певне, уважала цю спробу недосконалою. Тому й зазначила в підзаголовку до поезії лише “на мотив Шумана”, а назву музичного твору, що був їй до душі, дописала у примітці – може, хтось із читачів його пригадає або матиме бажання, як вона свого часу, поринути у втаємничений світ музики...

ЛІТЕРАТУРА

1. Амброз. Жизнь и произведения Роберта Шумана // *Искусство*. – СПб., 1860
2. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ (далі: ІЛ). – Ф. 2. – № 747.
3. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. – Ф. 2. – № 869.
4. Волховская А. Роберт и Клара Шуман. – СПб., 1899.
5. Кисельов Г. Сім струн серця. – К., 1968.
6. Косач-Борисова І. Лист до музею від 2 жовтня 1963 р. // Фонди Київського музею Лесі Українки. – КН-411, А-295.
7. Михида С. Таємниці Божого провидіння... Теоретичні аспекти створення психопортрета Лесі Українки. // *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. – 2006. – № 9-10.
8. Мірошниченко А. Над рукописами Лесі Українки. – К., 2001.
9. Мороз М. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К., 1992.
10. Мюни Ш. Я – дирижер. – М., 1960.
11. Полный каталог изданий П.Юргенсона. – Часть III. – [М., 1908–1909].
12. Римањ Г. Музыкальный словарь. – М.-Лейпциг, 1896.
13. Спогади про Лесю Українку. – К., 1971.
14. Трифоноф П. Роберт Шуман. – СПб., 1885
15. Українка Леся. Збір. тв.: У 5 т. – К., 1951. – Т. 1.
16. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10.
17. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1978. – Т. 11.
18. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12.
19. Штейнтресс Б. Музыка XIX века. – М., 1968. – Ч. 1.
20. Шуман Р. Письма: В 2 т. – М., 1970. – Т. 1.
21. Шуман Р. Собрание вокальных сочинений: В 5 т. – М., 1964. – Т. 2.
22. Шуман Р. Wanderlied (Піснь туриста). Op. 35, № 3. – М., [1887].
23. Яросевич Л. Леся Українка і музика. – К., 1978.
24. Reiszmann A. Robert Schumann, sein Leben und seine Werke. – Bonn, 1879.
25. Schumann R. Briefe. Neue Folge, ed. by Gustav F. Jansen. – L., 1886.
26. Schumann R. Gesammelte Schriften uber Musik und Musiker. – Leipzig, 1875.
27. Schumann R. Jugendbriefe, ed. by Clara Schumann. – Leipzig, 1885.

28. Spitta P. Ein Lebensbild Robert Schumann's. – Leipzig, 1882.

29. The New GROVE Dictionary of Music and Musicians. Edited by Stanley Sadie, in twenty volumes. 16. – London, Washington, Hong Kong, 1980.

30. Wasielowski W. Robert Schumann. – Bonn, 1880.

Отримано 26.01.2009 р.

м. Київ

ДОДАТОК

Щукина І. Музична версія твору “У путь!” (музика Р. Шумана, слова Лесі Українки) за виданням: Р. Шуман. Wanderlied (П'єснь туриста). Op. 35, № 3. – М., [1887].

П'ЄСНЬ ТУРИСТА.

WANDERLIED.

№ 12.

Р. ШУМАНА, Op. 35, № 3

CANTO.
Хви-ли-ни йдуть, по-
На-полнимь е-ще разъ ви-
Ночі - auf noch ge trun ken den

PIANO.
ра у путь. Про-щай рід-ний кра-ю! Вже хут-ко я пі-ду. Тут
номь нашъ бокалъ! Про-сти, край родной! Часъ раз-лу-ки насталь. Про-
fun - kelnach Wein! A - de nun, ihr Lie - ben, ge - schie - den muss sein, A

ritard.
го-лі не ма-ю, на чу жи-ні знай-ду. Тут го-лі не ма-ю, на
ritard.
сти - те вы, го - ры, Про - сти, от-чій кровъ! По - ки - ну я васъ для чу-
de - nin, ihr Ber - ge, du - der - lich Haus! Es - treibt in die Fer - ne mich

чу-жи-ні знай-ду. *ff* *Шу*

шихъ бе-ре-говъ!
mich - tig hin - aus! *ff* *Die*

на-ти-му го-лі в да-ле-кій сто-ро-ні! Впе-ред! пра-гну во-лі, у

соли-це на не-бѣ да-ле-комъ го-ря Об-хо-дить всѣ стра-ны зем
Son - ne, sie blei - bet am Him - mel nicht stehn, es treibt sie, durch Län - der und

Red. *p* ***

світ пара мені! Бо лі-та не ждуть... По-ра ме-ні впу-ть! Бо лі-та не ждуть... *ritard.*

ди и мо-ря! Вол-намъ у своїхъ бе-ре-говъ не уснуть. Ихъ бу-ри взымають и *ritard.*
See-re zu gehn, die Wo - genichthuf - tet am ein - sa menStrand, die Stür - me, sie brau - senmit

ра ме-ні в путь! *f* Про-щай, то-ва-ри-ство, ро-
 мчать в дальний путь! *Macht durch das Land!* *ff* Бь-гутъ надъ зем-лей о-бло-
Mit di-len-den Wol-ken der *sf*

ду-но-ри-на! Про-щай, мо-я лю-би-мы-я дру-жи-но-сму-тна! Я, по-же, на-ви-ки і-
 ка-вы-со-ко, И слы-сно-ю-птич-ка ме-ти-ть да-ле-ко... Жизнь мі-ра дви-же-ні-я
Vö-gel dortzieht und singt in der Fer-ne ein heimatlich Lied. So treibt es den Bursch durch

ritard. ду вчу-жий край... доб-рым сло-вом ме-не спо-ги-дай!
 Про-щай,-
ritard. всю-ду пол-на, - И ю-но-шу ма-нитъ чу-жа-я страна!
Wül der und Feld, zu gleichender Mut-ter, der wan-der-n den Welt!
ritard. *p*

Я все по-ки га-ю: са-гач-ки ря-ні, і тем-ні гід-ро-ви, і

Онъ встрѣтитъ тамъ пичекъ зна-комыхъ.-о-нъ Та-кі-я же гости въ чу-
Da grüß sen ihn Vö-gel be-kannt überm Meer, sie flo- gen von Flu- ten der

ни- ви яс-ні; зо-со-бо-ю не-су я лиш ріг-ні піс-ні, зо-со-бо-ю не-су я лиш

жой сторо-нѣ! Цвѣ-та-ми у-краситъ свой дальній пріютъ, О-ни ароматъ вкругъ се-
Hei- mat, lie- her; da- ß sie ten die Blu- men ver- trau- lich um ihn, sie trieben vom Lan- de die

ріг-ні піс-ні. Я їчу, твер-га зва-га ве-де ме-не на шлях, у

би ра-зо-люють. Тѣ пич-ки ви-дз-ли е-го отній кровъ! Онъ
Lüf- te da- hin Die Vö- gel, die ken- nen sein- va- ter- lich Haus, die

ritur - dan - do ri - tar -
 сер - ці о - го - га, хоч са - во - зи на і о - чах... Ва - не - кі - й чу - жі - ні я
 ritur - dan - do ri - tar -
 свя - жеть букетъ изъ рос - кош - ныхъ цвѣтовъ, Ва - ле - ян - ныхъ имъ для пре
 Blu - men die pflanzt er der Lie - be zum Strauss. Und Lie - be - die folgt ihm, sie

ritur - dan - do ri - tar -
 си - ли на - бе - руть слу - жи - ти кра - і - ні, а - бо - не вер - нуть... Слу -
 - dan - do
 крас - ной сво - ей... И ста - нетъ чуж - би - на от - чиз - ны ми - лій! И
 geht ihm zur Hand so wird ihm zur Hei - math das fer - ne - ste Land, so

ritard.
 жи - ти кра - і - ні, а - бо - не вер - нуть... ПО -
 ritard.
 ста - нетъ чуж - би - на от - чиз - ны ми - лій!
 wird ihm zur Hei - math das fer - ne - ste Land. tempo I! На - Wohl
 ritard.

ра у путь, хви-ли-ни йдуть! Шум-лять на-со-во-до-ра зго-
пол-ным е-ще раз ви-ном наш бо-каль! Про-сти, край родной. Чась раз-
auf noch be-trun-ken den fun-kekn. den Wein! A - de nun, ihr Lie - ben be-

ле-ни-і лу-ги, ле-тять ро-зети-вн-ня хви-ли-ни го-до-ра зго-
лу-ки на-сталъ; Про-сти-те вы, го-ры. Про-сти, от-чий кровь! По-
schie-den miss sein; A - de nun ihr Ber - ge, du - vü let - lich 'Haus! Es

тяж-ко кра-ї-ну рід-нучо по-ки-да-ть, я іду на чуж-о-до-ра зго-
ки ну я вась для чу-жнъ бе-ре-говъ! По-ки-ну я вась для чуж-о-до-ра зго-
treibt in die Fer-ne mich nich - tig hin - aus, es treibt in die Fer-ne

Q.E.D. * Q.E.D. p

ritard. f
ritard. f
ritard. a tempo
ritard. a tempo
ritard.

ritard.

мушу по-спі-шать. Да-ле-ка-я путь, а лі-та не жде-
 жить бе-ре-говъ!
 mich - tig hin - aus!

Москва дозволено цензурою 6 Юни 1887г. 12209 Паронія скоропечатня нотъ П. Юргенсона въ Моск

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Слово і Час» висвітлює питання історії, теорії та сучасної практики літературного руху, культурного життя. Виходячи із принципів об'єктивності і плюралізму, редакція не вважає за обов'язкове поділяти всі погляди й положення авторів, завдяки чому зберігає і природний ґрунт для конструктивної полеміки.

Неодмінні вимоги до матеріалів, що подаються на розгляд редколегії, – достеменність наведених фактів, посилань на всі використані джерела, точність у цитуванні.

Статті та інші матеріали (крім листів) подаються до редакції українською мовою, обсягом не більше друкованого аркуша; примітки розміщуються внизу сторінки.

Статті подавати на електронному носії як текстовий файл без переносів у словах у редакторі Microsoft Word; можна надсилати електронною поштою: slovoichas@ukr.net або jour_sich@mail.ru.

Обов'язково має бути подана виразна роздруківка статті у 2-х примірниках, виконана шрифтом не менше 14 кегля через 1,5 інтервали 28 рядків на сторінці.

Список використаної літератури в алфавітному порядку подається в кінці статті із зазначенням видавництва, року видання й загальної кількості сторінок; посилання розміщуються в тексті у квадратних дужках: [номер видання у списку, стор.].

До статті (крім рецензій) обов'язково додається анотація з ключовими словами (600-800 знаків), ім'я та прізвище автора українською, російською та англійською мовами, а також шифр УДК.